

Olena Soboleva

Muslim holy places in Crimea: origin and components of worship

On the basis of published sources and author's field researches the review of rituals connected with pilgrimage to the local holy places in Crimean Tatars tradition are given. The paper examines classification of Muslim shrines on the basis of their popularity, the place in the sacred hierarchy and on the basis of their origin and the type of honor objects. Key words: Crimean Tatar, pilgrimage, holy places.

Key words: Crimean Tatars, pilgrimages, holy places.

УДК 325.54+314(477.75)«19»1944–1970

Ельвіна Сеїтова (м. Сімферополь)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КРИМСЬКІЙ ОБЛАСТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1960-х – НА ПОЧАТКУ 1970-х РОКІВ

Вагомим соціально-економічним явищем у післявоєнній історії Криму був процес переселення з різних областей Росії та України (з 1954 р. переважно з УРСР) до Криму. На організовано прибулих людей був орієнтований комплекс пільг та привілеїв. Успішне їх застосування наприкінці 70-х рр. ХХ ст. вже приносило свої результати. Згідно з переписом населення 1979 р. в Кримській області мешкало 2135916 людей. Демографічний потенціал регіону вдалось наростити, головним чином, за рахунок механічного приросту населення.

Ключові слова: Крим, Україна, переселення, демографія.

Після завершення Великої Вітчизняної війни населення Криму значно скоротилось, тому Державний комітет оборони прийняв постанову «О переселении колхозников в районы Крыма». Так, вже у вересні 1944 р. з різних областей Росії та України прибували до півострова ешелони з новим населенням. Незважаючи на те, що заселення Криму розпочалось ще у 1944 р.*¹, регіон протягом 60–70 років ХХ ст. потребував нарощування демографічного потенціалу. У зв'язку з цим протягом зазначеного часу процес організованого переміщення населення з різних районів України до Криму знаходився у активній динаміці.

Протягом 1965 р. до Криму організовано доправили 5951 родин [1]. Загальна кількість прибулих становила 23562 особи [2]. Однак, як і в минулі роки, не всі переселенці осіли в регіоні. Виїзд людей відбувався переважно з господарств, які мали недоліки у культурно-побутовому обслуговуванні населення – головним чином, через відсутність водопостачання, електроенергії, дошкільних закладів та ін. Разом з цим, були випадки відбору певної категорії людей, які не відповідали «кодексу будівника комунізму». Серед переселенців

траплялися особи, які зловживали алкоголем, ухилялися від сплати аліментів та не відповідали вимогам паспортного режиму. Так, наприклад, переселенець А. Т. Шарий прибув з Чернігівської області 28 березня 1965 р. у Ленінський район, а 2 квітня його вже розшукувала міліція за підозрою в скоєнні кримінального злочину. У лютому в цей же район (колгосп ім. Фрунзе) з Чернігівської області прибула родина Ф. Бачиського. Через три доби сім'я переїхала в радгосп «Східний». Там «голова родини до праці не приступав, але систематично займався пиятикою. Після того, як він пропив особисті речі, виїхав з області» [3].

Значним недоліком переселенської політики було те, що до документації та звітності про хід заселення Криму з боку місцевої влади не надавалося належної уваги. Квартальний звіт, наприклад, складався бухгалтером, прорабом господарства або тим, кому це доручали. Дані, які б відображали динаміку переселення по роках, взагалі відсутні. Тим не менш, ми можемо констатувати, що на 1967 р. до Криму було переселено щонайменш 117 тисяч родин [4], причому виїзд населення поза межі півострова у порівнянні з 1959 р. значно зменшився [5]. У 1966 р. область прийняла та влаштувала близько 6 тисяч нових родин, яким за рахунок кредитів Держбанку було зведено 6463 будинки [6].

*¹ Див: Ельвіра Сеїтова. З історії заселення Криму (1944-1967рр.) // Краєзнавство. - 2012.- №2.- С. 77-80.

У процесі організації заселення Криму мали місце деякі курйози. Наприклад, у 1965 р. з Житомирської області, у порядку планового переселення, прибули родини німців (В. А. Райтер у радгосп «Ясна поляна» Джанкойського району та Я. А. Дик у радгосп «Озерний» Сакського району). Збагнувши, що трапилося, виконком вирішив дозволити обласному управлінню охорони суспільного порядку, як виняток, прописати їх у Кримській області. При цьому завідуючому Відділом організованого набору робочих та переселення Кримського облвиконкому Н. Максименко вказали на невідповідальний підхід у вирішенні питання заселення до Криму вказаних осіб. Разом із тим Раду міністрів УРСР оповістили про те, що обласні відділи Житомирського та Київського облвиконкомів допустили порушення постанови уряду «О порядку отбора переселенцев в Крымскую область» [7]. Принагідно зазначимо, що Кримському відділу було дозволено оформити 50 родин з м. Ташкенту (Узбецька РСР). Ці сім'ї були зареєстровані як потерпілі від землетрусу [8].

На 1967 р. Кримській області було встановлено державний план прийому населення в кількості 6000 родини та спорудження для них 6500 будинків [9]. Загальна кількість прибулих нараховувала 20868 людей [10]. Згідно з офіційною статистикою на 1 січня 1968 р. з 7192 будинків передано переселенцям по актах 5151, продано працівникам радгоспів 40 жител, за 816 будинків, які використовувались не за призначенням, достроково стягнуто кредити Держбанку [11]. Наступного року у Криму осіло 1747 сімей (6720 людей) [12].

Незважаючи на те, що в ці роки процес соціальної адаптації населення тривав ефективно, все ж були випадки зворотного від'їзду щойно прибулих. Полишали Крим особи головним чином, з господарств, які були не спроможні розв'язати проблеми з водопостачанням та електрикою, а також забезпечити культурно-побутове обслуговування населення [13].

У зв'язку із збільшенням числа радгоспів, створенням нових колгоспів, збільшенням площ винограду, садів, овочів та розширенням площ зрошування Північнокримським каналом, значно зросла потреба регіону у працездатній силі [14]. Економічне зростання регіону стимулювало політику переселення – воно продовжувалося. У загальній кількості в 1968 р. за програмою переселення у Крим прибуло 1640 родин (6236 людей) [15]. Витрати по виплаті одnorазової грошової допомоги склали 72000 рублів. У межах республіканської програми заселення взяло участь 3971 сімей (41071 осіб). З Узбецької РСР прибуло 192 родин (1172 людини) [16]. На 1969 р.

план прийому населення було встановлено в кількості 5650 сімей, для яких планувалося збудувати 5650 одиниць житла [17].

У цей час Державний комітет Ради Міністрів Української РСР з використання трудових ресурсів звинуватив свої підрозділи на місцях у тому, що вони порушують «Інструкцію про порядок організованого набору працівників» [18]. Відповідальним по використанню трудових ресурсів було заборонено складати трудові договори з працівниками, які не мали трудових книжок, відповідних довідок про трудову діяльність; з громадянами призовного віку без військових квитків; з неповнолітніми; людьми похилого віку (чоловіки старше 55 років, жінки – 50 років), особами нездатними до фізичної праці, а також з порушниками трудової дисципліни, звільненими за систематичні прогули та громадянами, які раніше склали договори та не відпрацювали відповідного терміну [19].

У результаті дотримання спеціальних інструкцій у 1969 р. було прийнято – 5384 сім'ї, збудовано 5239 одиниць житла [20]. Зі Звіту «Про виконання плану оргнабору працівників на роботу в промисловості, будівництві, на транспорті на 1 січня 1970 р. по Кримській області» довідуємося, що в загальній кількості оргнабору підлягало 2900 людей, фактично було направлено 3026 людей [21].

Кримський облвиконком у межах розробки плану розвитку народного господарства УРСР на 1971–1975 рр. визначив план переселення в цей регіон у кількості 15000 родин, тобто 3000 сімей кожного року. Необхідність продовження переселення у зазначений період було обумовлено, головним чином, подальшим розвитком зрошуваного землеробства. Так, згідно з постановою ЦК КПУ та РМ УРСР від 30 червня №520 було передбачено збільшення упродовж 1971–1975 рр. площ на 150 тис. га. Окрім цього до початку нової п'ятирічки в колгоспах та радгоспах області додатково мали вступити в стадію плодоношення 20 тис. га виноградників та 30 тис. га садів. Було намічено розширення площ овочевих культур та картоплі на 8 тис. га. Виконання вказаних робіт потребувало додаткового залучення постійної робочої сили за рахунок планового переселення [22].

На 15 січня 1970 р. у Кримській області нараховувалось зайнятих у домашньому та особистому підсобному господарстві 29743 людини у працездатному віці, з них 15035 людей необхідно було працевлаштувати [23].

За даними на 1 січня 1971 р. до Криму прибуло 7149 осіб: за республіканським пересе-

ленням прибуло 13431 людей, з Узбецької РСР приїхало 277 осіб [24]. У загальній кількості, в 1971 р. при плані 4500 було прийнято та влаштовано 4629 сімей новоприбулих та було забезпечено виконання плану будівництва для них житла у кількості 4500 будинків. Загалом за період з 1966 р. по 1970 р. в південних та південно-східних областях України з центральних та західних областей республіки було переселено 58630 родин, що становило 97,8% до плану [25].

На 1 червня 1972 р. колгоспами та радгоспами області було прийнято 2372 родини. Робота з організації прийому та контролю за господарським влаштуванням новоприбулих носила плановий характер. Відділ організованого набору працівників і переселення Кримського облвиконкому, з залученням активу сільських та районних Рад депутатів трудящих, проводив перевірку готовності господарств до прийому бажаних осіб в Криму. Результати перевірки оформлювались актами, в яких вносились відповідні пропозиції для виправлення недоліків. Зустріч прибулих сімей на станціях призначення проходила достатньо організовано [26].

На початку 1970-х років на території Криму мешкало 1587 тисяч чоловік, або 3,3% від загальної кількості населення УРСР. Співвідношення міського та сільського населення в області визначалось як 58,6% та 41,4%. У цей період чисельність мешканців Криму зростала більш швидкими темпами, ніж населення України в цілому. Це було пов'язано з активними міграційними процесами в регіоні. По-перше – за рахунок організованого переселення з ряду областей України. По-друге – за рахунок приїзду на півострів населення з власної ініціативи. Приплив переселенців обумовлювався інтенсивним розвитком сільського, переважно, зрошувального землеробства, а також підвищенням рівня індустріалізації: на долю промисловості припадало 2/3 загальної валової продукції області. За період 1960–1970 рр. при зростанні населення на 40,3%, трудові ресурси зросли на 60,1%, а чисельність зайнятих у громадському виробництві зросла до 65,7%. У формуванні чисельності населення механічний приріст переважав природний – у 1965–1970 рр. на його долю припадало 72,3% від загального приросту населення [27].

Протягом 1973 р. було прийнято 4136 сімей [28]. На початок 1974 р. чисельність населення Кримської області вже складала 1692,9 тис. осіб (без Севастополя), з них 667,6 тис. або 39,5% припадала на сільську місцевість. Трудові ресурси села склали 357,4 тис. чоловік або 53,5% до чисельності сільського населення [29].

У 1974 р. було прийнято загалом 3355 родин [30]. Крім того, були надані необхідні умови для проживання та роботи особам з числа демобілізованих з лав Радянської Армії (38 осіб) [31].

Незважаючи на успіх «закріплення» в Криму новоприбулих, невелика частина переселенців все ж таки залишала півострів. Деяких громадян спонукали до переїзду сімейні обставини або «нелади з законом» [32]. Окрім цього значна частина родин переселенців вибувала через недостатню увагу місцевої влади до своєчасного вирішення питань створення необхідних побутових та виробничих умов [33].

Згідно з рішенням XXV з'їзду КПРС (1976 р.) та XXV з'їзду Компартії (1976 р.) України у Кримській області було вирішено продовжувати подальший процес інтенсивного розвитку найбільш трудомістких галузей сільського господарства (виноградарства, садівництва, тютюництва та ін.). У зв'язку з цим значна частина колгоспів та радгоспів області, як і раніше, потребувала робочої сили. Прогнозувалось, що ця тенденція продовжуватиметься й надалі.

Основним джерелом поповнення трудовими ресурсами підприємств області в 10 п'ятиріччі було визначене в межах області переселення з міст, робітничих селищ та райцентрів Кримської області, а також родини, які прибували з інших місцевостей СРСР на запрошення господарств, яким було встановлено план прийому сімей. Загалом планувалось переселити за п'ять років 10 тисяч сімей, тобто по 2 тисячі кожного року. Мова йшла про приблизно 22–23 тисяч працездатних [35]. На 1 червня 1976 р. прибуло 1074 родини [36], а на кінець року загалом було прийнято 2174 родини [37, 38].

Таким чином чисельність сільського населення Кримської області на 1976 р. складала 678120 людей (чоловіків – 317909, жінок – 360211), працездатних налічувалось 398198 людей [39]. Так, у Бахчисарайському районі проживали 51420 осіб в сільській місцевості, у Білогірському – 44100, Джанкойському – 72231, Кіровському – 44113, Красногвардійському – 64361, Красноперекопському – 33990, Ленінському – 48776, Нижнегірському – 46257, Первомайському – 30482, Раздольненському – 27612, Сакському – 71885, Сімферопольському – 95550, Советському – 24017, Черноморському – 23326 [40]. Згідно з переписом населення 1979 р. загальна чисельність населення Кримської області становила 2135816 чол. [41].

Таким чином, процес організованого переселення до Кримської області протягом 1965–1970-х років

залишався одним з пріоритетних напрямків діяльності республіканського керівництва. Переселенська політика обумовлювалася збереженням тенденції браку демографічного потенціалу, а саме нестачею людського (трудового) ресурсу. Особливістю цього періоду було те, що внаслідок посилення уваги до питання господарського та побутового влаштування щойно прибулого населення вдалося стабілізувати закріплення лю-

дей у місцях їх вселення. У 1976 р. урядом УРСР було схвалено важливе рішення щодо задоволення потреб регіонів Криму шляхом перерозподілу трудових ресурсів безпосередньо у межах півострова. Разом із тим керівництво Кримської області повністю не відмовилися від практики прийняття населення з материка. Згідно з архівними документами, організоване заселення регіону завершилося в 1976 році.

Джерела та література

1. Державний архів в Автономній Республіці Крим, ф. Р-3508, оп. 1, спр. 177, арк. 6–7
2. Там само, спр. 172, арк. 39
3. Там само, арк. 15
4. Там само, спр. 212, арк. 11
5. Там само, арк. 13
6. Там само, спр. 213, арк. 1
7. Там само, спр. 213, арк. 39
8. Там само, арк. 63
9. Там само, спр. 212, арк. 17
10. Там само, арк. 19–20
11. Там само, арк. 27
12. Там само, спр. 215, арк. 6–7
13. Там само, спр. 185, арк. 7
14. Там само, спр. 182, арк. 24
15. Там само, спр. 230, арк. 3
16. Там само, спр. 229, арк. 5–6
17. Там само, спр. 219, арк. 1
18. Там само, спр. 232, арк. 2
19. Там само, арк. 4
20. Там само, спр. 278, арк. 1
21. Там само, спр. 239, арк. 2
22. Там само, спр. 248, арк. 88
23. Там само, спр. 266, арк. 25
24. Там само, спр. 282, арк. 5–7
25. Там само, спр. 308, арк. 2
26. Там само, спр. 308, арк. 48–50
27. Там само, спр. 322, арк. 1
28. Там само, спр. 329, арк. 14
29. Там само, спр. 342, арк. 1–2
30. Там само, спр. 358, арк. 108
31. Там само, арк. 77
32. Там само, арк. 111
33. Там само, спр. 359, арк. 24
34. Там само, арк. 23
35. Там само, спр. 373, арк. 70
36. Там само, арк. 111
37. Там само, спр. 375, арк. 16
38. Там само, спр. 388, арк. 100
39. Там само, спр. 345, арк. 10
40. Там само, спр. 388, арк. 65
41. Этническая история Крыма в таблицах, картах и диаграммах (по данным переписей населения) : информационно-справочное пособие / авт.-сост. А. С. Петроградская. – Симферополь : АнтикВА, 2007. – С. 11.

Ельвина Сеитова

Особенности развития демографических процессов в Крымской области (1965–1976)

Отдельным социально-экономическим явлением в послевоенной истории Крыма был процесс переселения из различных областей России и Украины (с 1954 г. преимущественно из УССР) в Крым. Для организованно прибывших людей был обеспечен комплекс льгот и привилегий. Успешное их применение к концу 70-х годов XX века стали приносить свои плоды – согласно переписи 1979 г. в Крымской области проживало 2135916 человек. Демографический потенциал региона нарастили, главным образом, за счет механического прироста населения.

Ключевые слова: Крым, Украина, переселение, демография.

Elvina Seitova

Features of the development of demographic processes in the Crimean area (1965-1976)

The main social and economic phenomenon in Crimean post-war history was the process of resettlement of the population from various regions of Russia and Ukraine (from 1954 primarily from the USSR) to the Crimea. A package of benefits and privileges were directed to the arriving people in an organized way. Their successful application during the last 70 years of the 20th century started to bear fruit – according to the 1979 census, 2,135,916 people lived in the Crimea. The demographic potential of the region increased substantially on account of an automatic increase in population.

Key words: Crimea, Ukraine, resettlement, demography.